

זולל – התניה לשונית או התניה חברתית עיון ביצירה זולל מאת נורית זרחי

ד"ר לאה ברץ וד"ר דורון דן*

תקציר

ספרה של נורית זרחי זולל מתמקד לכאורה במשולש יחסי הכוחות הנצחיים: ילד-מבוגר-אוכל. שמו של הספר כמו מכוון להיות קשור באוכל, אולם יותר ממה שהוא עוסק בתרבות אכילה במובנה המקובל, הוא מעין ספר שמתאר מסע חניכה. מסע שמתאר את נבכי נשמתו של "זולל", ילד שמבקש להבין את מהותו. בתוך בחינת מקומו של הזולל בקבוצת השווים נחשפת תחושת הניכור המאפיינת את העולם המודרני, כשהזולל הוא סימבול לכך.

מבוא

אדוארד ספיר (Sapir, 1921) בלשן ואנתרופולוג כותב שבני אדם אינם חיים בעולם האובייקטיבי לבדו, ואף לא בעולם הפעילות החברתית לבדו, כפי שהוא מובן בדרך כלל, אלא הם נתונים עד מאוד לחסדיה של השפה המסוימת, אשר הפכה לאמצעי הביטוי של חברתם. תהיה זו במידה מרובה אשליה לדמיון, כי הפרט מעיקרו מתאים את עצמו למציאות ללא שימוש בשפה, וכי השפה היא רק אמצעי שרירותי לפתרון בעיות תקשורת או חשיבה ספציפיות. למעשה, 'העולם הממשי' בנוי במידה רבה באופן בלתי מודע על הרגלי השפה של הקבוצה... אנו רואים כפי שאנו רואים, שומעים כפי שאני שומעים, ובכלל חווים כפי שאנו חווים, במידה רבה ביותר על שום

* אחווה, המכללה האקדמית להינוך

שהרגלי השפה של קהילתנו מכתיבים מראש את נטייתנו לבחירות מסוימות של פרשנות. דבריו מהווים רקע לנושא שיידון במאמרנו.

לאחרונה נוספו על מדף הספרים שלושה ספרים שבכותרתם מצויה המילה "זולל". מילה זו נושאת משמעות שרווחת בפי כול – משמעות הקשורה באוכל.

כותרת הספר **זולל** מחייבת בחינה מחודשת והבנה קצת אחרת של המושג "זלילה" בקונטקסט לשוני שנגזר מהשדה הסמנטי, שהוא כמובן תלוי תרבות.

כיצד חוקרים משמעות? אחת הבעיות בחקר המשמעות היא עושרן של המשמעויות, תחושת היעדר הגבולות שחקירת משמעם מעוררת. התיאור הפשוט ביותר של תורת המשמעם גורס, שהיא חוקרת את הקשר בין העולם ובין המילים והמושגים (סוברן, 2006). סוברן (2000) מציינת שעיסוק בשדות סמנטיים הוא עיסוק במוסכמות לשוניות שהתגבשו אצל קהילת דוברים. זהו עיסוק בלשון כהפשטה (langue) במישור המכליל והמגובש של הלשון. לצידו מתקיים גם הרצון לתאר את המרכיב המשתנה הפתוח לסטיות, החותר אל הצגת התלות בהקשר והתלות בתרבות שיש למושגי השדה.

על תורת המשמעם להתגבר על לא מעט קשיים בבואה לתאר את הקשר בין הסימן למסומן, בין המילים לעולם (סוברן, 2006) למשל: בעיית ריבוי המשמעם (פוליסמיה): כיצד תוסבר העובדה שלמילים רבות, ואולי לכולן, יש לא רק מסומן אחד? בעיית השתנות המשמעם: כיצד נוספות משמעויות למילים? כיצד מתרחש שינוי משמעות מלשון מקרא ללשון חז"ל ועד ימינו? מה קורה במקרה של הפועל זָלַל? כיצד יודעים שנוספה משמעות חדשה למילה? מהו התהליך הסמוי המעשיר את משמעויותיה של מילה בהקשרים החדשים ומאפשר לה להיות רבת-משמעות?

רוזנבלום וטריגר (2007) מציינים, כי הבלשנות התרבותית היא ריאקציונרית מעט. במובן זה היא מפלסת לה דרך באמצעים דסקריפטיביים (תיאוריים), בניסיון להבין את הפוטנציאל האידיאולוגי

הטמון במילים שהיא מתבוננת בהן. אך לאחר שדרך זו הובילה אותה לנקודת תצפית, היא אינה מהססת להיות פרסקריפטיבית ונורמטיבית, כלומר: להגדיר נורמות לשימוש בשפה. נורמות אלה הפוכות כמעט תמיד לנורמות המשתמעות מהשימוש המקובל בשפה.

הספר נקרא "זולל", והכותרת מכוונת אל כמה אפשרויות: האם "זולל" הוא שם תואר שמתאר סוג של תכונה? האם "זולל" משמש כשם עצם או כפועל בצורת הבינוני? שמו של גיבור הסיפור הוא "זולל"; האם זהו אפיטט, שבעצם שמו מכיל את כל התכונות שאנו מייעדים לאדם שמרבה באכילה? זאת ועוד, לגיבורי היצירה יש שם, בין שזה שמם האמיתי או השם הבדוי במשחק. אם כן, מדוע דווקא גיבור סיפור זה הוא נטול שם נורמטיבי? האם זהו תהליך שמכוון לבדוק את תפיסת עולמה של הדמות, ובעקיפין גם את תפיסת עולמו של המחבר המובלע ביצירה?

הקשר בין המשמעות הנבנית סביב המושג "זולל" ובין ההקשר החברתי ייבחן באמצעות מה שהוגדר בידי הפסיכולוג הווארד גיילס (Giles, 1973, 1991) כתיאוריית האקומודציה (accommodation theory). בתיאוריה זו יש חשיבות רבה לנמען בתהליך התקשורת הלשונית, ולכן המוען מתאים את עצמו אליו בכל שיח. על-פי תיאוריה זו, כל סוג של אינטראקציה מכוון לקירוב הנמען (convergence) או להרחקתו (disvergence). בתהליך ההתקרבות המוען מבקש להתקרב או להזדהות עם קבוצה מסוימת, לכן הוא יבחר בדרך ההבעה הלשונית הקרובה לנמען. בניסיון ההתרחקות המוען ישמר את אופן דיבורו וכך תיווצר חציצה בינו לבין הנמען. כאשר המוען מבקש להתקרב או להתרחק הוא יפעיל אמצעים לשוניים או חוץ לשוניים מודעים או לא מודעים שמעבירים את המסר הנדרש ליצירת קשר. תהליך של אקומודציה (התאמה) יכול להתבצע רק בידי האדם עצמו לאחר שהוא משנה את מערכת המושגים שלו כדי לתת לה פירוש חדש, ולבנות לה משמעות שנראית לו מתאימה יותר. כדי ליצור את המערכת החדשה על האדם לחוש בחסרונה של התפיסה הקודמת.

מה מייחד את הזולל?

כדי להצביע על המיוחד בעולמו של הזולל, ובעיקר כדי לבחון האם המושג "זולל" מהווה התניה מילונית או אולי גם התניה חברתית, נעקוב אחר תחנות במסעו. תורת הסכמות מדגישה כי הקורא מנצל ידע וניסיון קודם כדי לממש תהליך של הבנה (שימרון, 1989). על-פי עיקרון זה, טקסט סיפורי מתאפיין במבנה עלילתי, משום כך הסיפור מבוסס על תרחישים מוכרים, ולכן יוצר רמת מפורשות גבוהה (שריג, 2002). יתר על כן, בטקסט יש התאמה בין ידע חדש לידע מוקדם ולכן הוא יוצר תהליך של הצפנה ושל הסקת מסקנות, שהוא מעבר לטקסט עצמו (מליץ, ללא תאריך). בבסיס תהליך הקריאה עומדת ההנחה שהקריאה היא האינטראקציה שבין הקורא ובין הטקסט, אלה מתנים את הקשר הסמנטי הטמון ב"שורש זל"ל ואת הפוטנציאל התרבותי הנוסף אליו באמצעות המארג העלילתי.

סצנה ראשונה: הזולל גר על הר גבוה. בכל בוקר ובכל ערב הוא יוצא וצועק: "אני רעב." בשלב הראשון הוא נקרא "זולל", אף על פי שעדיין אין כל מפגש עם נושא האוכל. הפרשנות המוענקת למילה "רעב" היא רעב פיזי. ההתנהגות מוצגת ככפייתית: בכל ערב הוא יוצא. הפעולה החוזרת על עצמה מעידה על מצב של התמכרות. הקריאה לאוכל כלל אינה תלויה בנקודת השובע שלו. התמונה מסתיימת בשימוש בפועל "לבלוע": "כדאי שארד לעיר הגדולה, שם בטח יש הרבה מה לבלוע." במושג "בליעה" יש אכילה לשם השלמת חסר ולא אכילה לשם הנאה.

בתחילתו של הסיפור הזולל מוצג בגוף שלישי. (בבנישטי Benveniste, 1995) מציין שהשימוש ב"אני" יוצר את הדובר כסובייקט של האמירה. השימוש ב"הוא" איננו יוצר רגעי ביטוי אישיים שמעמידים סובייקט, אלא מצבים "אובייקטיביים" לא אישיים שמעבר לסיטואציה התקשורתית. הזולל הוא חסר דימוי עצמי. רק בסוף היצירה, לאחר ניסיונות התבררות, כינוי הגוף משתנה, והפנייה אליו היא בלשון "אני".

תמונה שנייה – סצנה מתחלת – "יום אחד אמר לעצמו שכדאי שירד לעיר הגדולה, שם בטח יש מה לבלוע." הוא ירד "מן הסולם" – השימוש

במילים הללו הוא שבירה של צירוף כבול כדוגמת "ירד אל העם", ברגע זה הוא מנסה לעצב או לסגל לעצמו הרגלי אכילה שקשורים באוכל על-פי דרך בני האדם. לראשונה הוא נפגש עם הילד אורי קלדרון. הוא מבקש לאכול, אבל האכילה עדיין קשורה באכילת בני אדם. הוא מרגיע את הילד בכך שהוא מבהיר לו כי הוא אינו זולל בני אדם שאינו מכיר, משמע נוצרת התניה של אכילה כאקט חברתי. אורי קלדרון מציע לו לזלול מישהו אחר. תמונה שלישית – הזולל שואל את הילדה שהוא פוגש "מה שמך". השאלה מעודנת משום שהגדרת השם היא גם הגדרת הזהות, כפי שנאמר במדרש תנחומא – "אתה מוצא שלושה שמות נקראו לו לאדם: אחד מה שקוראים לו אביו ואמו, ואחד מה שקוראים לו בני אדם, ואחד מה שקונה הוא לעצמו; טוב מכולם מה שקונה הוא לעצמו." (מדרש תנחומא, פרשת ויקהל).

בתמונה הקודמת שאלתו של הזולל היתה "מי אתה?" הילדה מזמינה אותו להשתתף במשחק חברתי, שמדמה משפחה. הבליעה התעדנה לטעימה. עדיין ראוי לשים לב כי דמות הזולל מנותקת מחברים ומעקרונות התנהלות חברתיים. הגיבור משתמש בפעלים שקשורים לשדה הסמנטי של האכילה, אבל לא במילה "אכילה" במובנה הנורמטיבי.

הילדה משתמשת במילה "זו". בעקבות הדינמיקה עם הילדה הוא מתעדן, ושב ומטפס בסולם. ואולם עתה ניתן לפרש את המעשה כשינוי במעמדו החברתי. הטיפוס הוא מטאפורה לשינוי. הוא מגדיר את עצמו "אני הזולל" – גם שמו וגם מהותו הם זלילה. הילדה מציעה לו לאכול את הסנדוויץ' שאמה הכינה. בדיבור הילדה מופיע השורש אכ"ל תוך יצירת לשון נופל על לשון: "אם תאכל את אמא, אמא היא לא תוכל להכין לנו אוכל."

"אה", אומר הזולל, אמירה שמעידה על קליטה ועל שינוי. ואז הזולל מתחיל לאכול. במהותו הוא עדיין נותר זולל, אך הפעולה שהוא עושה מעודנת. כאן הוא חצי רעב חצי שבע, להבדיל מן המצב ההתחלתי שם נאמר ארבע פעמים שהוא רעב. הילדים מביאים לו את כל האוכל שנותר להם.

הכמויות הרבות מעידות שהוא עדיין נותר זולל, ולכן בתמונה הבאה הילד ירמי עדיין מפחד ממנו ומבקש שלא יזלול אותו. האיור הנלווה למלל משרטט שני ילדים קטנים, האחד שמן והשני רזה. חוסר הפרופורציה או העיצוב המקוטב נועדו להמחיש את ההבדל ביניהם. מה גם שמהדהדת כאן תפיסת ההומור הקשורה בשמן וברזה. הזולל נתפס כחריג. אך אט אט חודרת בו ההכרה שאם הוא צריך לאכול את ירמי, הוא צריך לאכול את העץ. עדיין יש בלבול בהבנת דפוסי ההתנהגות החברתיים. לרגע היה נדמה כי הוא הפנים תהליכים, אבל עדיין לא.

הסצנה הבאה מתרחשת לעת ערב. הוא מתיישב לבדו ואוכל את הסנדוויציים שנותרו. הוא אוכל אחד אחד עד שבטנו מתפוצצת. כשבטנו מתפוצצת הוא מגיע להארה. ההארה מתוארת בלשון מטאפורית שחורגת מדרך התבטאותו של ילד (זו לשונה של זרחי). "בגן היה חושך חוץ מהפנסים שנטפו תחתם חשמל כמו ברזי אור." כאן מגיע הזולל להארה שהרעב שלו הוא רעב למשהו אחר.

התמונה המסיימת – תמונת השומר.

לא בכדי השומר הוא המבוגר. יש כאן חזרה אל משמעותו המיתית של השומר, שומר גן העדן. הילד חוזר אל גן העדן שאיבד. לכן הזולל מבין שהרעב הוא בליבו ולא בבטנו, הוא מבין את הקשר בין הרעב הפיזיולוגי והרעב הרגשי. השומר מאויר¹ כְּרֵזָה. הוא מאציל עליו את ידיו, הילד חוסה בצילו, ולכן הוא נראה רזה יותר. לפיכך ממדי הזולל כבר אינם נדמים כנטולי פרופורציות. גם למונח "שומר" משמעות מייצגת. זה אינו רק

¹ על הקשר בין האיור למשמעות הפסיכולוגית הנבנית בדרך עיצוב הדמות ראו גונן, תור ר' (2004). פנים לאיור: הפונקציות שהאיור ממלא בספרי ילדים מאוירים. **עולם קטן**, 2, עמ' 111-140.

מקצועו אלא גם התכלית האימננטית של תפקידו. באופן לא מודע גם כאן נכרכת ההתניה המילונית בהתניה חברתית.

מי אתה, זולל ?

אישיותו של הזולל – הוא נקרא כך משום שזו התכונה המרכזית המאפיינת אותו, הוא נתון בתהליך של אכילת מזון, קיים בו רעב נצחי. הרעב של הזולל הוא לכאורה רעב פיזיולוגי, אבל לאמיתו של דבר זהו רעב קיומי. ריק – nehiilo. ריק שהוא תוצר של ניכור חברתי, ריק של בדידות, מעין תחושה או מצב של היבדלות וריחוק, הרגשה של אי-שייכות לחברה, חוסר מעורבות בה והיעדר יכולת השפעה בה, תחושה שהוא מנוכר. הוא אינו מכיר את הילדים המשחקים במגרש המשחקים, ואף את כללי המשחקים הוא אינו מכיר. טבעי היה שגם הוא יהיה חלק מהם. הזולל נמצא במצב שאותו מגדיר וייס (Weiss, 1973) כ"בדידות של הבידוד החברתי".

הזולל אלים – הוא משתמש הן באלימות פיזית והן באלימות מילולית כדי לבטא את עולמו.

למעשה, דיוקנו של הזולל הוא דיוקן אלגורי. הוא נציגו של כל אדם שיכול למצוא באישיותו של "זולל" את תחושת הרעב הקיומי. הספר אינו עוסק בסוגיית האכילה. הרי תוך כדי מסע החיפוש העצמי הזולל זולל כמויות לא מבוטלות של אוכל, ויש במפגש עם נושא האוכל אמירה על תרבות האכילה. האכילה של הזולל ראויה לגינוי, כי יש בה משום הקניית הרגלי אכילה לא נאותים לילד השומע את הסיפור. הוא אוכל כמות לא מבוקרת של מזון, אינו מקפיד על היגיינה, אינו נענה לקודים של התנהגות נורמטיבית. בתום קריאת הספר הילד מפנים כי מסע האכילה הוא מסע משני. מסעו של זולל נועד למלא צורך קיומי שונה לחלוטין, הצורך במציאת אוזן קשבת.

זרחי כדרכה אינה מותירה את הקורא בסוף הסיפור בתחושת ריק. בסוף היצירה המבוגר נחלץ לעזרתו של הגיבור, תחושת דאוס אַקס מְפִינָה. הסיפור מסתיים באופן פנטסטי. הסוף הלא מציאותי מחזק את תחושת

האלגוריה הנבנית לאורך כל הסיפור. זהו סיפור על עולמו של האדם המודרני, עולם שמאופיין בבדידות, בניכור ובאלימות. הזולל בודד, הוא גר בטירה על הר מבודד וגבוה, מרחבים שבמשמעותם מאכלסים את המשמעויות הנדונות.

דווקא הפנייה אל הפנטזיה מייצגת אופן אחר של הסתכלות על המציאות. באמצעות הדמיוני הבלתי אפשרי, המסתורי, המאגי או המיתי ניתנת אפשרות לשחרור התשובה. זאת כדי לשוב ולבחון מחדש את האופן שבו אנו מְבנים מציאות ומתייחסים אליה, את האמנות והאידיאולוגיות שלנו. התבוננות שמשחררת מעניקה לגיטימציה לקליטה של מציאות מבעד לעיניים הפנימיות ולא מבעד לעיניים הממשיות הגלויות כלפי חוץ (אלקד, 2006, עמ' 20).

החיפוש של זרחי אינו אחר אוצר או אמונה, אלא אחר יכולת פנימית של האדם עצמו (אלקד, 2006, עמ' 89). הפן האופטימי אליבא דזרחי מתאפשר באמצעות השימוש בסוגה האמביוולנטית אלגורית (עמ' 89). גם בסיפור זה, כמו במכלול שיריה וסיפוריה, לא ברור היכן מתחיל הדמיון ומסתיימת המציאות, והם חודרים זה לתחומו של זה (שם, עמ' 116). טכניקה זו נועדה לקרב את הילד אל העולם המשורטט לפניו.

מה עולה מתוך הטקסט?

הרעב המתואר כרעב פיזי מסתבר כרעב רגשי. המסר העולה מתוך הסיפור אינו קוהרנטי, והקורא הצעיר זקוק לתיווכו של מבוגר. לילד הצעיר יהיה קשה להבין את החוויה האקזיסטנציאליסטית העומדת בבסיס התנהלותו של הילד מול העולם. יש חשש שיבין שבעת בדידות ומחסור בחברים, האכילה הלא מבוקרת היא דרך לגיטימית להתמודדות עם המחסור. אין גינוי לאכילה כדרך פתרון.

הדמות יוצרת צרימה אותנטית (ברץ, קס, 2007). היא אינה משדרת אמינות לאורך כל המפגשים עם הילדים ועם המבוגר, שבהופעתו יש תחושה של פתרון מפויס, דידקטי. לא ברור מהיכן הגיע השומר, ואולם זרחי, כדרכה, כדי להעניק את הפתרון החיובי, משבצת את דמות המבוגר, והפעם

בדמות שומר. גם מהותו של השומר היא אפיטט, שם העצם הוא גם התפקיד וגם התהליך.

הספר אינו מציע דרכי התמודדות אלטרנטיביות עם בעיית הבדידות. הסוף סגור, בהתאם לתפיסת המבוגר את עולם הילדים; גם אם לרגע נדמה שהילד מפעיל מיומנויות חברתיות כדי להיות חלק מהקבוצה, אלה נסבות סביב סוגיית האוכל. רובין (Rubin, 1980) מטעים שרכישת המיומנויות הללו אינה פשוטה וכי לעיתים זקוק הילד לעזרתו של המבוגר.

ויגוצקי (2004, עמ' 11) הראה, שאם יוצרים גירויים מתאימים, ומעוררים את ניצני רמת ההתפתחות הקרובה של ילדים שמפגרים מנטלית, הם מסוגלים לעבור מרמת חשיבה קונקרטית לרמת חשיבה מופשטת. משמע, גם בסיפור הזה נקודת המוצא היא לקיחת מושג המוצג באופן מטאפורי "זלילה" כרעב קיומי והצגתו בתוך המארג העלילתי כמושג מוחשי. ויגוצקי הדגיש שראשיתו של הדיבור אצל הילד היא דיבור אגוצנטרי – דיבור בעבור עצמך, וככזה באופן טבעי רובו אינו מובן לאחרים. דיבור זה משקף את טבעה האגוצנטרי של החשיבה אצל ילדים ואת עקרון ההנאה (pleasure principle) המנחה אותה. במהלך התפתחותם של הילדים נעלם הדיבור האגוצנטרי ומפנה את מקומו לדיבור חברתי ולעקרון המציאות והוא נעשה מובן לסובבים (ויגוצקי, עמ' 22-23).

כאן ננקטת הצגה הפוכה. לאורך כל תהליך הקריאה זרחי אינה מיידעת את הילד כי המושג "זלילה" הוא מושג מופשט, לפיכך לא רק שהילד אינו יוצא נשכר, הוא אפילו מבולבל. ה"זולל" עובר מעין מסע חניכה: הוא יוצא מן הטירה שלו אל העיר ושם נפגש בכל פעם עם דמות אחרת. כל דמות מאפשרת לו להציף תחושה פנימית, עד למפגש עם המבוגר המצליח להקנות לו תובנות חדשות לגבי עצמו ולגבי העולם. גדולתה ויופייה של היצירה של זרחי לילדים הן בתקווה שהן מעניקות לילד. זו ספרות שמעודדת את הילד לחפש ולמצוא משמעות וערך לחייו באמצעות סיפורים שהוא, כילד, יכול להבין. כל זאת ברוח תפיסות אקזיסטנציאליסטיות שמתבססות על אמונה

באחריות, באנושיות, באותנטיות וביכולת למימוש עצמי מתוך חירות ומתוך נכונות להתמודד באומץ עם שאלות ולהציבן שוב ושוב מחדש.² גם הספר הזה מצטרף למכלול יצירות שמתארות מצוקת ילד. זרחי נוהגת לספר על מצוקות ילד בודד או יוצא דופן, או על נקודות של משבר ותסכול בחיי הילד. אך תמיד יצירתה מעניקה תקווה לעתיד טוב וסיכוי לילד הקורא לעמוד בהצלחה במשימות שהחיים מציבים לפניו (אלקד-להמן, 2003).

כל אדם נושא בבגרותו את הבדידות של ילדותו, אומרת זרחי. הבדידות היא הצלב של האדם המודרני. זרחי שואלת: במה מתייחדת הספרות בהשוואה לפסיכולוגיה, למיסטיקה, לפילוסופיה? לדעתה הספרות מתייחדת בכך שהיא יכולה לתת לאדם ידע מיוחד שיש בו תקווה: "הידיעה הספרותית היא המלחמה הנואשת בבדידות, בה אין בוחרים מראש בכלים אלא לוחמים בכל הכוח, בכל האמצעים... כי מהי הספרות אם לא תיעוד הניסיון האנושי הנע לאורך כל קצות החזית שלו..." מה שמחפש עכשיו הקורא, זוהי תקווה (אלקד להמן, 2003).

גיבור הספר הוא ילד שמבקש למצוא לו חברים. אי לכך התנהלותו מעוגנת בעולם ריאליסטי, אלא שהעלילה מתרחשת **באל/על מקום ועל/אל זמן**. כדי ליצור תחושה אוניברסאלית, מגרש המשחקים והגן אינם משוימים. התהליך העלילתי מתחיל בבדידותו של הגיבור עד הסוף הטוב – הגיבור מוצא מבוגר להתיידד עמו. יחד הם ממשיכים להתנהל בעולם שהוא נטול גבולות. "קודם הקיפו את גן העיר, אחר כך את הארץ, אחר כך את העולם, כדי שתהיה להם דרך מספיק ארוכה ללכת יחד, אם מישהו מהם יהיה אי פעם רעב" (ללא מספרי עמודים). במעגלים מתרחבים מתנהל עתה עולמו של הזולל, ואל עולמו זה מצטרף המבוגר. החוויה הרגשית העוברת על זולל היא מעין מסע של שינוי בתובנותיו על עצמו ועל העולם. הוא

² על התפיסות האקזיסטנציאליסטיות ביצירות זרחי לילדים ראו גם גליק-עפרי (2001). "עיונים ביבליותרפיים בספרי שולה מודן מול יצירות נורית זרחי" בתוך: **מעגלי קריאה**, 28, עמ' 33-43.

מסביר למבוגר כי הוא מרגיש רע... הוא רוצה לומר "רעב" אך המילה נקטעת. הקיטוע המכוון מדגיש את הרעב הקיומי המעניק לו תחושת רוע. תחושת ריק.

מדוע בחרה זרחי בפועל "זלל" כדי לתאר את ניסיונו של הילד (כנציג חברתי) למקם את עצמו פעם בחברת השווים ופעם בחברת המבוגרים? בחינת גלגולו של השורש זל"ל, החל בהופעתו במקרא ובמקורות העבריים לדורותיהם, מצביע על השינוי התודעתי תרבותי שחל בפועל הזה. שינוי תודעתי זה משפיע כמובן על התובנות של גיבור הסיפור. שינוי המרקם הלשוני של הפועל "זלל", כפי שהוא נמצא ביצירה, מאפשר לגיבור הסיפור לזהות את האני האותנטי לאור התפיסה האקזיסטנציאליסטית. ספרות ילדים, שבמרכזה מתוארת חוויה שקשורה באוכל נועדה ברובה, מטבע הדברים, להעביר מסר דידקטי שכוון בתהליך של אכילה נאותה או לחלופין, להעצים את החוויה הקשורה בצריכה של אוכל. בספר הזה השדה הסמנטי הנקשר באכילה מגוון: החל מן הפעלים "אכל", "בלע", "טעם" דרך הפועל "זלל" על שלל הטיותיו. נשאלת השאלה האם הפועל "זלל" על מרכיביו הסמנטיים אכן יש בו כדי להעביר מסר זה בהצלחה?

גלגולו של הפועל "זלל"

א. השימוש המקראי

הפועל "זלל" מופיע במקרא בהקשרים הבאים: נראה שהוראתו הראשונית של השורש היתה "בזוי, נקלה, פחות ערך"³. הוראה זו עולה מן ההיקרויות הבאות: "נוצר תורה בן מבין ורעה זוללים יכלים אביו" (משלי כח, ז); "ואם תוציא יקר מזולל" (ירמיהו טו, יט).

³ למשל: "והחלק השני שהוא הריבוי, והוא עבור גבול די-הסיפוק אל התוספת, אשר אין צורך בה לאדם, כמו הריבוי מן המאכל והמשתה" (ספר חובות הלבבות, השער השלישי, שער עבודת האלהים, פרק ד); "כי פעולות החמס והגזל ודומיהם הן הפעולות שהן נמאסות בעיני כל האדם או פעולת השטיפה בניאוף והזוללות שהן מפעולות הב"ח הבלתי מדברים אי אפשר שיביאו אל תכלית האנושי" (ספר העיקרים, מאמר שלישי פרק ו).

מהוראה זו התפתחה ההוראה "אוכל אכילה בזויה < אוכל הרבה". כך למשל מצודות ציון בפירושו על ירמיהו טו, יט: "מזולל – עניין הרבות האכילה ורדיפת התענוגות."

במסורת ישראל הזלילה והסביאה מבטאות אורח חיים שלילי שמנוגד לערכי היסוד של החוק והמוסר. הזלילה והסביאה הן סימפטום להיותו של הבן סורר ומורה, היינו, מורד בהוריו, חי חיי הוללות, פורק כל עול (דברים כא, יח-כא). כיוון שהזלילה והסביאה נקשרו בדין בן סורר ומורה, ובעונש החמור ביותר – עונש מוות, הן זכו במסורת ישראל ליחס שלילי חריף מאוד, והשוו למשל: "והדין נעשה בו ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים ומת למה שהוא זולל וסובא ושלמה אמר אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר שלא תגרום לעצמך סקילה חמורה שבמיתות" (מדרש תנחומא שמיני פרק ה). רבים מחכמי ישראל יצאו חוצץ נגד התאוותנות והרעבתנות ההורסים את בריאות הגוף ואת הנפש גם יחד. יחס שלילי זה בא לידי ביטוי בעושר הפתגמים והמימרות בגנות הזלילה ותאוות האכילה.

ב. רכיביו הסמנטיים של הפועל "זלל" בימינו

נראה שהקונוטציה השלילית החריפה שאפיינה את השורש זל"ל במסורת היהודית לדורותיה הלכה והתפוגגה בעברית בת זמננו. בראש ובראשונה חל פיחות במעמדו המשלבי של השורש. בעברית בת זמננו שורש זה משמש בדרך כלל בלשון מדוברת, בעגה ובלשון הילדים.⁴ נראה שבשורש זה עדיין מתקיים הרכיב הסמנטי שהיה קיים למן תקופת המקרא של "אכילה מופרזת, מתוך תאוה ולהיטות אחר האוכל ובעיקר תוך הנאה מן האוכל" (לאו דווקא "אכילה מרובה", כפי שהפועל

4 הפועל מופיע במילון הסלנג של דן בן-אמוץ ונתיבה בן-יהודה ומוגדר שם זלל = אכל: "אם אני לא זולל איזו ארוחת בוקר בריאה לפני שאני בא לעבודה – כל היום אני הרוג." שם, עמ' 126. במילוני סלנג אחרים הוא אינו מופיע. במילונו החדש של יהלום מופיע שם הפעולה "זלילה" – "ארוחה גדולה", אך בדוגמה בא הפועל "זלל": "זללנו גויאבות עד שהתפוצצה לנו הבטן." במילון זה מופיעה גם המילה זָלִיל – זלילה קטנה. שם, עמ' 134.

מוגדר במילונים שונים).⁵ הרכיב הסמנטי שהיה קיים בשורש זה עד לעברית בת זמננו "אכילה גסה, אכילה בזויה" התמתן בעברית בת זמננו ל"אכילה חסרת נימוס", לעיתים הוא מתאר אכילה בולמוסית. יתרה מזאת: רכיב זה כמעט אינו מורגש, ונראה לנו שמדובר לכל היותר בקונוטציה, ולא דווקא ברכיב סמנטי שהוא חלק בלתי נפרד ממרכיביו הסמנטיים של הפועל.

עניין זה מעיד שבימינו חל שינוי מהותי בתפיסת הזלילה: הזלילה שבמסורת ישראל ביטאה התנהגות בהמית, חייתית, שהיא סימפטום לפריקת עול מוסרי, שהורסת לא רק את הגוף, אלא בעיקר את הנפש, מבטאת בימינו לכל היותר התנהגות חסרת נימוס שיש לה השלכות בריאותיות – היינו, "השמנת יתר".

לפועל "זלל" יש גם קונוטציה של "אכילה מהירה". יתרה מזאת: בשל התמתנותו זו של הפועל ובשל הפיחות שחל במעמדו המשלבי, ובעיקר משום שאכילת כמות מופרזת של אוכל במהירות מוצגת בדרך כלל בסרטים כהתנהגות קומית, פועל זה קיבל גם קונוטציה של פעולה שיש בה חן וחביבות, ואף נימה לא מבוטלת של שובבות. קונוטציה זו יש בה כדי לבטא מעין התייחסות מחויכת וסלחנית לדרך זו של אכילה.

"זלל" כפי שהוא משתקף ביצירה זולל

כיוון שבפועל זה קיים הרכיב "אכילה מופרזת", בניגוד לפועל "אכל" המצריך הוספת תיאור ולוואי (אכל הרבה מאוד) ובכך מסרבל את האמירה, וכיוון ש"זלל" מאפיין סלנג ולשון ילדים, מעדיפים סופרי הילדים להשתמש בפועל זה בספרות הילדים. הדבר קורה בעיקר כשמטרתם לדבר בגנות האכילה המופרזת. לדוגמה ראו: שלומית כהן-אסיף, "חפיסת שוקולד";

⁵ **בז-מילים** מופיעה ההגדרה: זלל – "אכל הרבה מאוד, אכל יותר מדי (בדרך כלל במהירות ולא בנימוס)"; זללן – "שמרבה לאכול עד כדי הפרזה, שלהוט אחר אוכל", ראו, שם, עמ' 609. מילון **ספיד** מגדיר: "מרבה לאכול, בעיקר מתוך תאוה, רעבתן, להוט אחר אכילה, אוכל אכילה גסה", שם, עמ' 269. **מילון ההווה** מגדיר זולל: "מרבה לאכול – בעיקר מתוך תאוה."

"הזללן" של לאה גולדברג; "יוני סוכריוני" מאת איריס צדיק; "למה הזיקית מחליפה צבעים?" מאת שמואל סגל ועוד.

ביצירה **זולל** הפועל "זלל" מופיע בהקשרים הבאים:

בצד הופעתו של הפועל "זלל" מצוי גם הפועל "אכל". משמע הכותבת מבקשת לערוך בידול משמעות בין שני הפעלים, כאשר היא מנתבת מלכתחילה את כל מה שכרוך באכילה נורמטיבית אל הפועל "אכל", ואילו את מה שקשור בהתנהגות לא נורמטיבית היא כורכת עם הפועל "זלל". הרחבת השדה הסמנטי של נושא האכילה כוללת את הפעלים "בלע" ו"טעם", כשכולם מתארים מערכות יחסים בין ה"זולל" לסביבתו.

האם ההתניה המילונית יוצרת גם התניה חברתית? כאמור לעיל, בדרך התנהגותו של הזולל יש תחושה, כי התנהגותו הלא נאותה היא מעין המשך לדרכו של הבן הסורר והמורה – התנהגות אנטי חברתית בעליל. לדוגמה: הוא פוגע בבובה צלילה. הוא מטיח אותה אל הרצפה תוך שהוא מסב את שמה מצלילה לזלילה. שינוי השם מצלילה לזלילה מעיד על מהותה של הבובה בעולמו של זולל. דרך פריזמת עיניו הכול קשור בזלילה. גם אם החיבור אינו קשור בתהליך של אכילה, אלא בהתנהגות לא נאותה בלבד. אל המילה "זולל" מצטרפת ה' הידיעה שהופכת את "זולל" למשהו בעל יידוע, ה' הידיעה מחזקת את מהותה של הדמות.

סיכום

במסורת ישראל הזלילה אופיינה כאכילה תאוותנית שראויה לגינוי מוסרי וחברתי. העברית בת זמננו מדגישה את חילופי ההדגשים של הפועל, ובתוך כך משקפת שינוי ערכי ותודעתי ביחס אל תופעת הזלילה. יתר על כן: בעברית בת זמננו יש לפועל זה שתי קונוטציות שמנוגדות זו לזו: קונוטציה שלילית – הזלילה גורמת להשמנת יתר ומזיקה לזולל מן הבחינה הבריאותית, והיא חסרת נימוס, לעומת קונוטציה חיובית – פעולה בעלת מאפיינים קומיים, בעלת חן, חביבות ושובבות. סביר להניח שהילד מודע

יותר לקונוטציה החיובית של המילה, שכן הוא נתקל בה בסרטים ובסיפורים, והמבוגר מודע יותר לקונוטציה השלילית. סיפורה של זרחי נע סביב קוטב המשמעות השלילית המוקנה לפועל "זלל", אבל לא בהתייחס לשדה סמנטי הקשור באכילה – הכותבת מעתיקה את תהליך הזלילה אל שדה התנהלות חברתי. הזולל הוא בעל בריתו של האדם המודרני המנוכר. הבחירה בפועל מכוונת, כי יש קשר פיזיולוגי, קוגניטיבי וחברתי שנבנה באופן אימננטי בתוך המושג "זולל".

בבליוגרפיה

אלקד להמן, א' (2003). "לסוגיית הספרות האמביוולנטית – התבוננות בשלוש יצירות מאת נורית זרחי" בתוך **עיונים בספרות ילדים ונוער**, מס' 13 עמ' 16-46.

אלקד-להמן, א' (2006). **לבדה היא אורגת**, קריאה ביצירת נורית זרחי, תל-אביב: כרמל.

ברץ, ל' וקס א' (2007). "ביבליותרפיה ככלי יעיל וזמין בחינוך לתזונה נכונה ולמניעת בעיות אכילה" בתוך **מדף הספרים אויב או ידיד**. מכון מופ"ת.

ויגוצקי, ל' (2004). **למידה בהקשר חברתי, התפתחותם של התהליכים הפסיכולוגיים הגבוהים**, בני-ברק: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

מליץ, ע' (ללא תאריך). **מטקווגניציה והבנת הנקרא**, הוצאת הר שגיא.

סוברן, ת' (2000). **חקירות בסמנטיקה מושגית**, מאגנס, ירושלים.

סוברן, ת' (2006). **שפה ומשמעות**, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

רוזנבלום ע' וטריגר צ' (2007). "התרבות הישראלית בראי השפה" בתוך **ללא מילים**, אור יהודה: דביר.

שימרון, י' (1989). **פסיכולוגיה של קריאה והבנת טקסט**. אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון.

Benveniste, E. (1971). *Problems in General Linguistic*, University of Miami Press.

Giles, H. & Coup Land Giles (eds.), (1991). *Contexts of Accommodation: Development in Applied Sociolinguistics*: Cambridge University Press.

Gile, H. & D.M. Powesland (1975). *Speech Style and Social Evaluation*, London. New York Academic Press, chapter 9.

Rubin, Z. (1980). *Children's Friendships*, Cambridge, mass,

Harvard university press.

Sapir, E. (1921) *Language, an introduction to the Study of Speech*, New York, Harcourt, Brace and company.

Weiss, R. (1975). *Loneliness, the Experience of Emotions and Social Isolation*, Cambridge, Ma., Mitt Press.